

**PILIOLELO
HAWAII.**

BUKE MOONAAAO L.

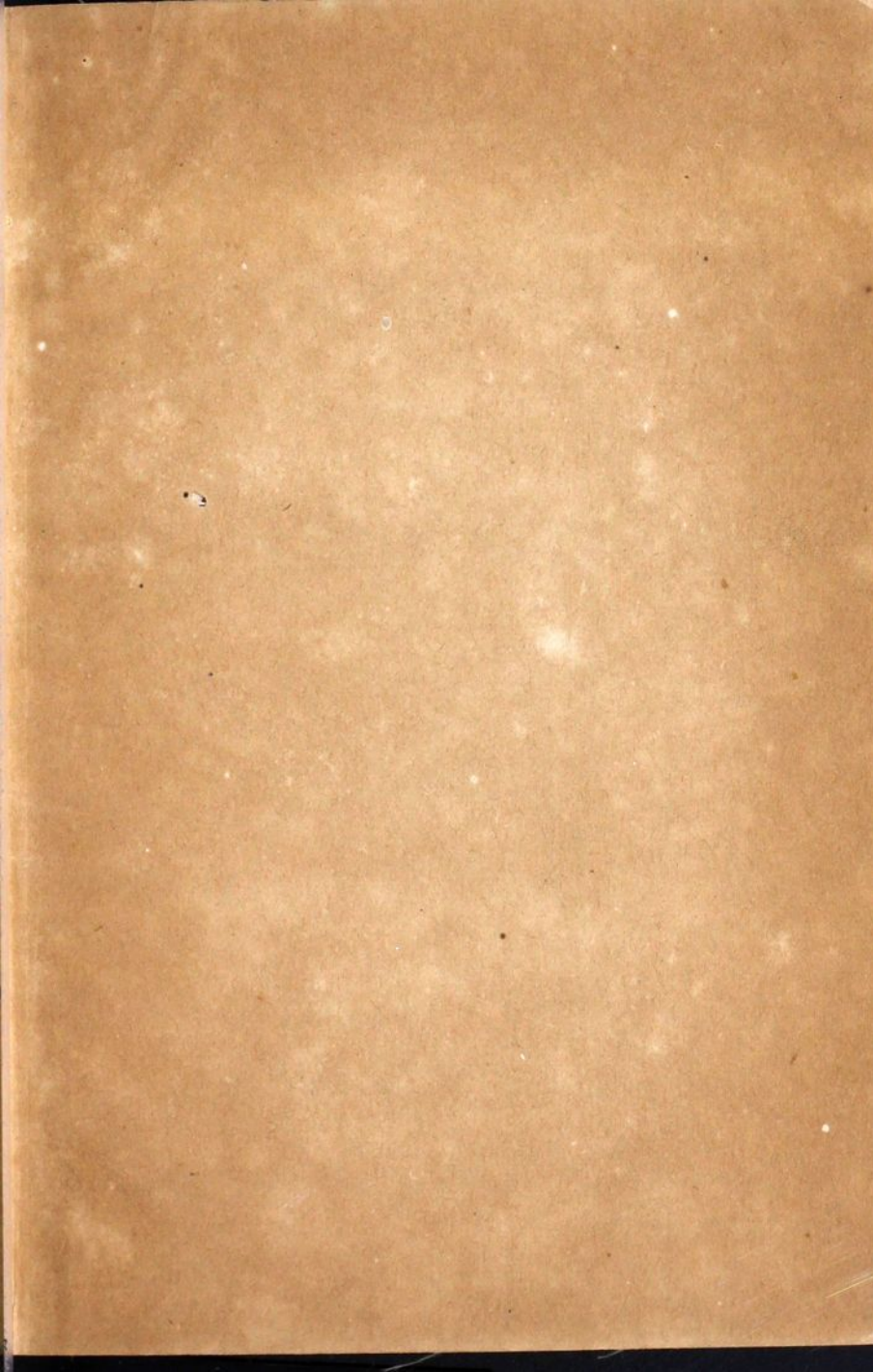
H

Hamm Bd

425

H 99

cop. 4

f
2:
-o
re

From the estates of the
REV. OLIVER P. EMERSON AND HIS WIFE
EUGENIE HOMER EMERSON
1941

HE WAHI OLELO AO

NO KA

PILIOLELO HAWAII

I HAKUIA E

REV. C. M. HYDE, D. D.

E KUAIIA MA KE KEENA O KA PAPA HAWAII.

1896.

4
2
-
00

THE HAWAIIAN GAZETTE

PRINTED AND PUBLISHED BY

THE HAWAIIAN GAZETTE COMPANY

Paia e ka Hawaiian Gazette Company.

THE HAWAIIAN GAZETTE

KA PILIOLELO HAWAII.

MOKUNA I.

NA HUAOLELO A ME NA HUAPALAPALA.

PAUKU 1. O ka olelo, oia no na leo a me na hoailona, no ka hoike ana aku i na manao o na kanaka. No kela a me keia lahui kanaka he olelo lahui okoa. He mau olelo lahui lehulehu i ike ia i keia manawa, no lakou he mau papa okoa ekolu.

1. Na olelo kaukahi, e like me ko ka lahui Pake, hookahi mapunaolelo no kela a me keia huaolelo, penei:—Ngi tau man.

2. Na olelo pipili, e like me ka olelo Hawaii, e hoopili ana i na mapunaolelo paha, a i ole, i na huaolelo paha i na huaolelo kumu, e hoololi ana i na manao, me ka hoololi ole ana i ke ano ike o na huaolelo, penei:—Huaolelo, hoololi, hoololi ana, &c.

3. Na olelo hoololi, e like me ka olelo Enelani, penei: *I come*: Ke hele mai nei au. *I came*: Ua hele mai nei au. I received your friend's letters. Ua loa ia'u na leta o kou hoaloha.

PAUKU 2. He wahi olelo *kaka* ma ka olelo Ha-

waii no na'lii paha e huna ai ko lakou manao maoli. He mau olelo *kapakapa* no hoi: aole nae e noo-nooia ai ma keia palapala, o ka olelo noeau kuponowale no.

O na huaolelo, oia no na inoa no kela a me keia mea, no na hana, no na manao, a me kela a me keia ano pili o na manao, na hana, na mea i manaoia.

Ua like ka nui o na huaolelo ma kela a me keia olelo lahui me ka nui o ka ike. He mau 300,000 ma ka olelo Enelani. He mau 15,000 ma ka olelo Hawaii. Ua lawa he 1200 no kekahi kanaka.

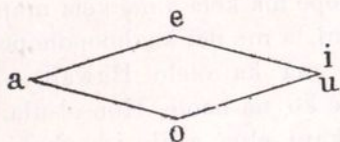
He okoa no hoi ka nui o na leo ma na olelo lahui. No ka olelo Enelani he mau leo okoa 41. No ka olelo Hawaii he mau leo okoa 12. Ua like ka nui o na huapalapala, oia no na hoailona o keia mau leo, ma ka olelo Hawaii, oiai he mau huapalapala 26 wale no ma ka olelo Enelani no na leo 41.

O na hopunaolelo oia no na manao i hoikeia ma kekahi mau huaolelo. O na mapunaolelo oia no na mahele o na huaolelo. O na mamalaolelo oia no na mahele o na hopunaolelo, aole nae he mau manao piha lakou: penei,—I'au e hele ana,—Ma-hope o kona ala hou ana.

PAUKU 3. He elua na papa o keia mau leo a me na huapalapala no hoi.

1. Na leo kani i hoopuka ia ma ka hookani ana i ke ea mailoko mai o ke kani-a-i ma na ano okoa 5:—a e i o u. Ma kekahi kii hoi malalo, ua hoike

ia keia mau ano okoa, e like me ke ano hamama o ka waha, haiki paha, poepoe paha.

2. Na leo kanipu, e hoopuka ana i ke ea mai-loko mai o ke kani-a-i, me ka hookani pu ana i na mea hana okoa, aole ka ea wale no, penei:—

H—ma ka ikaika o ka hanu ana, mai ka umauma mai.

K—ma ka hoohaiki ana i ke kani-ai.

L—me ka palahalaha o ke alelo.

M—me ka umii ana i na lehelehe.

N—ma ka hoopuka ana i ka leo ma ka ihu.

P—ma ka puhī ana o na lehelehe.

W—ma ka hoopoeoe ana i na lehelehe.

Ma na inoa o keia mau leo, ua hoopili ia he mau leo kani, no ke kapa ana ia lakou me ka maalahi, he, ke, la, mu, nu, pi, we. Nolaila, ua kapa ia lakou he mau leo kanipu.

Ua hooponopono ia ka pi-a-pa Hawaii mamuli o keia mau papa elua; ma ka mua, na leo kani; mahope iho, na leo kanipu; he ano huikau ko ka pi-a-pa Enelani, *a b c d e*, &c.

PAUKU 4. E pono ke malama nui i ke ano hookahi o na leo kani; aole i hoohuiia na leo elua i leo hookahi. Aka nae he mama kekahi, a kau-maha kekahi ma na huaolelo okoa, penei:—awapae

moku, apu awa ; na hana ino, he makani ino; uku-lele, uku hana; mama, māma, &c.

O ka leo hope ma kela a me keia mapunaolelo oia no ka leo kani, a me nei ka hooponopono ana i na mapunaolelo ma ka olelo Hawaii:—Ho-no-lu-lu. Aole like me ko na haole, Hon-ol-ula. Ua hui ia he mau leo kani elua a lilo i hookahi leo ma kekahi mau huaolelo kakaikahi, penei:—Ua pau ae la; he pa-u no na wahine; na 'lii aialo; a-i oolea; ho-a-o i ke kakaulima ana; ho-a-o i ka wahine; he kanaka u-i; he mau ui Baibala.

PAUKU 5. Ua hoohui ia na leo kani elua ma kekahi mau huaolelo, a kaawale ma kekahi, penei:—

Ua lawa ia; he lawaia oia;—he keiki oia o ka ua loku eha i ka ili: ua pilikia kaula no ka nui o ka ua: he kauwa kuapaa o Samesona i kona wa i lilo ai i makapo; he kaula o Mose:—mahea ke kaula lio ?

Ua nalo kekahi leo kani ma ka hoopuka ana i kekahi mau huaolelo, penei:—Ma ka nana 'ku=Ma ka nana aku. Ua kukakuka pu na 'lii. Oia kana i hana'i, &c.

Ua ano okoa kekahi mau huaolelo, no ke ano okoa o ka hanu ana, ma ke ano maoli paha, ma ke ano ikaika paha, penei:—Alo, ha-lo; oaka, hoaka; anu, hanu; inu, hinu; auau, auhau; mea, meha.

Ua ano okoa kekahi mau huaolelo ma ke kani ana i ke kai'i. He pani hakahaka keia kai'i ma ka olelo ana, ma ka olelo Hawaii, no kekahi hualapala k, e mau ana ma na olelo ma ka hema,

penei:—Ika, ma ka olelo Tahiti=i'a ma ka olelo Hawaii.

Ua okoa na huaolelo noonoo a me nono; ke kea o Iesu, a me Maunakea; hui a me *hu'i*, koa a me *ko'a*, moa a me *mo'a*, pio a me *pi'o*; maka'u, a me makau lawaia.

PAUKU 6. Ua lilo ka huapalapala K e like me ke T ma ka olelo ana a ko Kauai. Ua pai ia ma na buke Katolika mamuli o keia ano o ka namu ana, penei: Atua, ta, tela, teia, Taneloa, &c. Ua kapa pinepine na haole i ke kalo he taro; ua lilo ka huaolelo L i R, a o K i T. Ua lilo o Karistiano i Kalikiano.

Pela no ua lohe ia o Hido e like me Hilo. Pela no ua lilo na huapalapala Enelani *b, f, i p* ma ka olelo Hawaii, penei:—*Beef*=Pipi. A pela no hoi o *c d g q s z* ua lilo lakou i *k*, penei:—*Charles*=Kale, *Kala*=dollar, *George*=Keoki, &c.

PAUKU 7. Ma ka hapa nui o na huaolelo Hawaii, aia he kalele maluna o ka mapunaolelo mamua iho o ka hope. Ma kekahi mau huaolelo kakai-kahi, aia ke kalele maluna o ka hope:—Huna, apopo, ololi, kaniuhu, olona, upa, hano, hupo, muki, manaka, kohola, &c.

Ua okoa no hoi kekahi mau huaolelo no na ano okoa o ke kalele ana o ka leo. Hana, ha-na; huna, hu-na; papa, pa-pa; malama. ma-lama; aka, a-ka; nana, na-na; eha, e-ha; poho, po-ho; wahi, wa-hi; oo, o-o, &c.

He okoa ke kalele ma na mapunaolelo hope loa

mamua o ka huaolelo *la*, penei:—Ua hele aku la oia. Ike koke iho la o Iesu iloko ona. Ma ona la e lanakila ai.

PAUKU 8. Ua hoololi ia na huapalapala ma kekahi mau huaolelo, me ka hoololi ole ana i ke ano maoli o na huaolelo.

1. Ma ka pakui ana i wahi leo kahi mamua paha, mahope paha, mawaena paha, penei:—Lelo, alelo; hae, haehae; uha, uhauha; huki, uhuki; pehu, upehu, &c.

2. Ma ka pakui ana i kekahi mau mapunaolelo imua o na huaolelo, ha, hau, hu, ka, kau, ki, ku, ma, na, pa, po, penei:—nupa, hanupa; nee, hanee; luku, hailuku; ale, huaale; hea, kahea; aili, kaili; olo, kaolo; like, kaulike; mau, kumau, kamau; ino, maino, mainoino; hune, mahune, mahune-hune; loe, maloeloe; ele, paele; leo, paleo; nee, panee; maikai, pomaikai; uli, pouliuli, &c.

3. Ma ka pakui ana i mau mapunaolelo mahope o na huaolelo,—a,—aha,—ole,—hea, penei:—Ihea &c. No keaha la, &c.

4. Ma ka hoololi ana i mau hua, penei:—Uluna, unua; lanahu, nanahu; lanakea, nanakea; huelo, welo; amo, imo; oma, umu; hohola, mohola; kina, kila; keia, neia; nanai, lanai; lihi, nihi; kahea, kuhea; mahana, mehana.

5. Ma ka hoololi huikau hoihope ana, penei:—Nehiwa, wahine; hiwehiwepo, powehiwehi.

6. Ua hoemi ia ke ano o ka huaolelo ma kekahi ano hoololi; ua hoonui ia paha ke ano maoli,

penei:—Hauna, hauhauna; kue, kuee; oi, oioi, &c.

7. He lehulehu na huaolelo i hanaia ma ka hoo-palua ana i mau mapunaolelo ano like, penei:—Akaaka, hiwahiwa, kinikini, hoikeike, kuikui, huihui, &c.

8. Ma ka hookomo ana i na huapalapala *h* a me *l*:—Loohia, pauhia, uluhia, kaulia.

PAUKU 9. He lehulehu na olelo kahiko i nalo ai ke ano maoli. Ua nui hoi na huaolelo hou i hana ia no ka olelo ana i na mea hou a me na hana hou, e like me *lio*, no ke ano *lio* o na maka o keia ano holoholona hou. *Popoki*, no ke ano o ke poo; *keko*, no ke ano e o ke kino.

O na inoa o na la, Poakahi, Poalua, &c. oia no na inoa i haku ia e na kanaka Hawaii. Ua nui hoi na huaolelo hou i hookomo ia mai ka olelo Enelani. Uwaea, lopi, telepone, uwepa, kopa, kakini, hukalama, Kolobabela, &c.

He mau huaolelo hou i haku ia no kekahi mau ano pili wale no. Uwinihepa, mamuli o Kapena Winship=pohakuula. Ua nui no hoi na huaolelo hou i hana ia no na manao hou:—Lunaikehala, lunawaemanao, mai puupuu, &c.

He pono ole na huaolelo hapa haole, noiusa, pakalaki, kalaiwakaa, hueloboki, samolepoki, &c.

PAUKU 10. Aole kupono ke kakau ana i na huaolelo okoa ma ke ano huaolelo hookahi, ame, meia, i pepehiia, &c.

E hooakaawale loa i na huaolelo Hawaii pakahi, ke ole kekahi kumu kupono no ka hoohui ana ia lakou.

MOKUNA II.

NA OIHANA OKOA O NA HUAOLELO.

PAUKU 11. E iwa na ano okoa o na huaolelo mamuli o ko lakou mau oihana okoa, ma na hopunaolelo.

1. Ka Haiinoa. 2. Ka Pilimua. 3. Ka Haiano.
4. Ka Paniinoa. 5. Ka Haina. 6. Ka Hainalea.
7. Ka Inawaena. 8. Ka Huipu. 9. Ke Kaulele.
10. Hunahuna olelo, hoailona.

PAUKU 12. Ka Haiinoa: No ka hoike ana i na inoa o kela a me keia mea i manao ia:—*Laau, holo-holona, lani, &c.*

PAUKU 13. Ka Pilimua: No ka hoakaka ana i na haiinoa, ina pili kahi lakou a pili laula paha:—*He huaolelo, na huaolelo, ka huaolelo.*

PAUKU 14. Ka Haiano: No ka hoike ana i na ano a me na heluna paha i pili ai i na haiinoa:—*He keiki nani, he buke nui, hookahi papale, na noho eha, &c.*

PAUKU 15. Ka Paniinoa: No ka panai ana i na haiinoa i waiho ia aku:—*He haumana maikai o Ioane, ua malama pono oia i kona mau haawina.*

PAUKU 16. Ka Haina: No ka hoike ana i kekahi ano hana a me kekahi ano noho paha o ka mea i manao ia:—*Ua hele o Kale. E hoomoakaka oe i*

keia pohihihi. Ua *palaka* o Ane. Ua *paa* ko'u manao, &c.

PAUKU 17. Ka Hainalea: No ke kaupalena ana i ke ano o na haiano, na haina, a me kekahi hainalea e ae:—Ua ikaika *loa* o Kamae. Ua huli *mau* oia i kona buke. Ua mahalo *nui loa* oia i ka hai-olelo.

PAUKU 18. Ka Inawaena: No ka hoopili ana i kekahi huaolelo, a mamala olelo paha, i kekahi huaolelo e ae: Ua lohe ia ka leo o na kamalii *maloko* o ka hale halawai. Ua heluhelu oia i keia palapala i maopopo ai ka manao o Davida.

PAUKU 19. Ka Huipu: No ka hoo-hui ana i na huaolelo a me na hopunaolelo ma ka papa hoo-kahi:—I ka po *a me* ke ao. *Nolaila* e hooikaika kakou. *Aka* nae me ke akahale o ko kakou hana.

PAUKU 20. Ke Kaulele: No ka hoike ana i ke ano puiwa, kahaha paha o na manao:—*Ka! Ea! Hamau!* &c.

PAUKU 21. Ka Hunahunaolelo: No ka hoololi ana i ke ano o ka olelo ana i pili ai lakou:—*Ke hele oia. Ua hele aku oia. E hele mai oe. Aole i pau keia haawina.*

MOKUNA III.

NA HAIINOA.

PAUKU 23. He elua mau ano o na Haiinoa.

1. Na Haiinoa pili laula. 2. Na Haiinoa pili kahi. Na Haiinoa pili laula, oia hoi na inoa o kela

a me keia mea ma kekahi papa hookahi a me na inoa hoi o na papa, penei:—Kanaka, laau, moi, kulanakauhale, huakai, pua, aha, &c.

Na Haiinoa pili kahi, oia hoi na inoa o ka mea hookahi, pili ole i kekahi papa i olelo ia, penei:—Kamehameha, Honolulu, Lilikalani, &c.

Ua kakau ia na Haiinoa pili kahi me ka hua nui i ka makamua. Ua kakau ia he mau hua kumu wale no, he mau hoailona o na huaolelo piha i waiho ia aku, penei:—G. M. Keone, A. J. M. Moi, &c. M. K. Mamua o Karisto. M. H. Makahiki o ka Haku.

Aole okoa na ano o na haiinoa, ina paha ua pili lakou i na kane paha, i na wahine paha. Ua hoike ia keia ano okoa, ma kekahi mau haiinoa okoa; makuakane, keikikane, makuahine, kaikamahine, a i ole ma ka hoohui ana i hope i na hua-kumu, K.=Kane. W.=Wahine. Kapule (k.), Kealoha (w.), &c.

Eia kekahi mau haiinoa i pili i na kane wale no, i na wahine paha:—Elemakule, luahine, kumulau, &c.

PAUKU 24. Ua hoike ia na helu okoa o na mea i olelo ia menei:

1. Ma ka hoololi ana i na pilimua, penei:—*He, ka, ke*, no ka helu kahi. *Na*, no ka helu nui.

2. Ma ka olelo ana i na hoailona helu mamua iho o na haiinoa. Eia na hoailona o na helu nui, *he mau*, ka *poe, pae, puu*. *He* mau lala. Ka *poe* lala. Ka *pae* moku. Ka *puu* dala. Aole kupono

ka olelo ana penei, *na* poe lawehana, *na* poe hau-
mana, &c.

3. Ua olelo ia o na inoa o na kanaka elua me na
paniinoa pili kino, penei:—O Petero laua me Paulo.

4. Ua olelo ia ka haiinoa *kanaka*, me ke kalele
ana i ka mapunaolelo mua, no ka hoike ana aku i
kekahi helu nui o na kanaka me ka hoomaopopo
ole ana i ka helu pololei, penei:—Oia ka laha ana o
kanaka ma Hawaii nei.

5. Ma ka hoohui ana i ka huaolelo hoailona
ma mahope o ka haiinoa ua hoike ia na mea i
hoohui ia, me ka mea i olelo ia, penei:—Ua holo o
Paulo *ma*. Lui *ma*.

6. Ua olelo ia i kekahi manawa ka helu nui,
oiai ua manao ia ka helu kahi, penei:—Ua make ka
poe i imi mai e pepehi i ua keiki nei. (Oiai o
Herode wale no ka mea i olelo ia, “ka poe imi.”)

PAUKU 25. He mau ano “pili” okoa ma ka hoo-
pili ana i na haiinoa me na huaolelo e ae ma ka
hopunaolelo. Ua kapaia keia mau ano pili okoa
o na haiinoa, he mau Aui.

He ekolu na Aui, ka Auikumu, ka Auipili, a me
ka Auihoopili.

1. Ma ka Auikumu, ua hoike ia na haiinoa ma
ke ano he kumuolelo, penei:—Ua lele aku o Lono-
muku. (O Lonomuku ke kumuolelo.) Ua lele aku
ka manu. (O manu ke kumuolelo.) He pokole
kona wa ola. He oluolu ka makani aheahe, &c.

2. Ma ka Auipili, ua hoike ia na mea i pili ai i
kekahi mea e ae, penei:—Ko Kalino eke. (*Ko Ka-*

lino, ma ka Auipili.) Ka wela o ka la. (*O ka la*, ma ka Auipili.)

3. Ma ka Auihoopili, ua hoi ke ia na haiinoa, ma ke ano o na mea i hana ia aku paha, i hoopili ia aku paha. Penei:—Ke heluhelu nei o Paikuli i kana palapala. (*I palapala* ma ka Auihoopili.) E haawi oe i ka eke ia Paaluhi. (*Ia Paaluhi*, ma ka Auihoopili.)

PAUKU 26. Mamua iho o na haiinoa pili kino ma ka Auikumu, ua olelo ia ka huaolelo hoailona o penei:—Hele aku o Lono.

Ua olelo ia hoi keia huaolelo o mamua iho o na haiinoa pili laula, ma na pilimua, a me na paniinoa no hoi, ina paha hoomaka lakou i kekahi hopunaolelo, penei:—O na kulanakauhale a pau o Kauai, he 13 no iakou. O ko'u hale no keia. O ka honua nei he mea poepoe no ia. (E pono ke kapaia keia, ka Auikumu kuokoa.)

Pela no hoi ma na mamalaolelo elua, kulike kekahi i kekahi, penei:—O ka pono no ia, o ka noho naauao ana. Eia ka mea maikai, o ka maluhia.

Ua olelo ia ka hua e mamua iho o ka haiinoa ina paha ua kahea ia aku kekahi mea, penei—E na makamaka a me na hoaloha, auhea oukou? E ke 'lii e. (Ua kapa ia keia ka Auikumu kahea.)

PAUKU 27. He elua ano o na haiinoa ma ka Auipili. (1) Ka Auipili kuokoa. (2) Ka Auipili hui.

Penei ka Auipili kuokoa.—Ka Pae Aina o Hawaii. Ma ke kanawai o ka Moi.

Penei ka Auipili hui.—Ko Hawaii nei Pae Aina. Ma ko'ka Moi kanawai.

O ka olelo ma ka Auipili hui, he olelo i kaomi ia, a nolaila aole i kupono loa keia ma na olelo hanohano. E pono ke olelo penei:—Ka lokomaikai o ke Akua. (Oi aku ka hanohano o keia mamua o ka olelo, “Ko ke Akua lokomaikai.”)

Elua no hoi na ano olelo o na huaolelo hoailona, *o a me a*.

1. Ma ka *o* ua hoike ia ka Auipili laula, penei:—Ka paia *o* ka hale. Ka leo *o* ke Alii.

2. Ma ka *a* ua hoike ia ka Auipili paa, penei:—Ka pule *a* ka poe haipule. Ke kauoha *a* ke alii.

Ua hoikeia ka Auipili laula a me ka Auipili paa ma keia mau mamalaolelo elua, penei:—Ke keiki a Pahio, (oia no kana keiki pono.) Ke keiki o Pahio, (oia no kekahi mea lawelawe no Pahio.) Ka wahine a Kimo, (kana wahine mare.) Ka wahine o Kimo, (kekahi wahine lawelawe no Kimo.)

Ua mau keia mau ano okoa ma na Auipili kuokoa a me na Auipili hui, penei:—Ko ke alii hale. Ka ke alii kauoha. Ko ke kumukula papale. Ka ke kumukula wahine.

Ua mau na huaolelo *ka, ko*, ina paha he nui na mea i hoopiliia, penei:—Ko ke kumu mau hale. Ka na haumana mau kalaimanao.

Ua oleloia *ko a me ka* mamua o na inoa o na aina paha, o na lahui paha, no ka hoike ana aku i ka inoa o kekahi poe i pili ai, penei:—Ko Waihinu. Ka Iseraela.

Ma na olelo hai lea aku ua oleloia *ka, ko*, mamua o ka inoa o ka mea loa ma ka Aupili, penei:—He manao ko'u. He palapala kau. Ma na olelo hoole ua oleloia *o, a* ma ka Aupili, penei:—Aole ana buke. Aole au palapala. Aole anei ou wahi berena ?

Ma na mamala olelo,—Maluna o ka aina—Iloko o ka hale—a pela aku, ua oleloia luna, lalo, loko, hope, mua, muli, waena, waho, ma ke ano he mau haiinoa, a pili ia lakou na haiinoa e ae ma ka Aupili.

PAUKU 28. He elua mau ano o na Auihoopili.

1. Ka Auihoopili paewa—e hoike ana i ke kumu o kekahi ano hana paha, ano noho paha, me na huaolelo hoailona *no, na, i, ia, io*, penei:—*Na* Pauahi keia kanana. *No* Kahale ka aina pali. Lelele ke keiki *i* ka olioli. I ke au *ia* Herode. Aole i hoi hou aku lakou *i o* Herode la.

Ke hoike nei no hoi na huaolelo hoailona *no, na*, i ka pono paha, ka haawina hana paha o kekahi, penei:—Aole *na* na kamalii e malama i ka hale. *Na* Kealoha e malama ai i kona ola kino.

Ua mau na rula e pili i *ko* a me *ka*, no ka olelo ana *no* a me *na*, ma ke ano pili paa, a me ke ano pili laula.

2. Ka Auihoopili pololei, e hoike ana i ka mea i hana ia aku ai kekahi hana, oia no hoi ka hope haina, a hope hainalea paha.

O na huaolelo hoailona no keia Auihoopili pololei, oia no *i, ia, io, ma, mai, me, e*. Penei:—Hoouna aku

la oia ia lakou i Betelehemema. Hele aku la ko Ierusalemalema a pau i ona 'la ma na wahi a pau ana e hele ai. Ua kamailio o Nawaa me Kaehuaea. Ua aihue ia ka papale o Pokini. *Mai* Hawaii a hiki i Niihau.

Ma kekahi mau mamala olelo, ua olelo ia *mai* ma hope o na mamala olelo; ina paha mamua iho o na haiinoa, *ma, no, paha*, penei:—No Hawaii mai lakou.

Mamua o na inoa pilikino ua hookomoia ia ma hope iho o *mai*, penei:—*Mai ia* Iesu mai.

MOKUNA IV.

NA PILIMUA.

PAUKU 29. He elua na ano o na Pilimua.

1. Na Pilimua pili kahi, oia no *ka, ke, na*; no ka hoomoakaka ana i ka mea i olelo ia a kaawale, penei:—Ka lio, ke kao, na manu.

2. Na Pilimua pili laula: *he, he mau*, no ka hoike ana aku i na mea i olelo ia o kekahi papa, penei:—He puaa, he mau iole.

Ua olelo ia *ke* imua o na huaolelo no lakou o *k* ka huapalapala mua.

Ua oleloia *ke* no hoi imua o na huaolelo na lakou ke *a* mama, aka, &c., a me kekahi mau huaolelo e ae mamuli o keia papa hoike:—Ea, elelo, eheu, eehia, ie, ino, o, oa, oia, ohe, oho, ola, olai, olo, ona, one, ono, ope, opua, uke, unu, hau, hekili, hoa, mele, mau; nena, noe, noi, pa, pai, panalaau, pao, pau, pahele, pahiuhiu, pakai, palaie, palula, pani, pani-

inoa, panoo, pela, pio, pioloke, pihe, po'i, po'o, poha, poho, pohue, poluea puhi, puka.

Ua oleloia *ka* imua o ka hapanui o na huaolelo Hawaii.

PAUKU 30. Imua o na huaolelo hapa haole, no lakou *d, g, s, z*, ka hua mua ua olelo ia *k*, e like me mamua o na huaolelo Hawaii no lakou ke *k* ka hua mua, penei:—Ke dala, ke gula, ke sopa, ke zizania.

Ua olelo ia *he poe, he mau*, ma ka helu nui, penei:—He mau makahiki. He poe keiki.

Ua olelo ia na pilimua mamua iho o na haiinoa a pau. Ina nele ka pilimua oia no paha kekahi kumu no ka hookaawale ole a maopopo ole ke ano a me ka nui paha, o ka mea i oleleia, penei:—Haawi aku la o Keawe i laau lapaa. Aohe o lakou uala.

Ua olelo ia *he, kahi, wahi, kawahi*, i mea e hoohaahaa ai i ka manao, penei:—Loaa ia'u kahi pauku wahie. He wahi manao ko'u. Ua hoopau ia kau wahi o ke kanawai.

Ua nalo ka pilimua mamua o *kahi* no ka hoike ana i ka noho ana o kekahi mea, penei:—E hele oukou i kahi mamao. I kahi malihini nei.

Aole he pilimua mamua o *kinohi* a me *kahakai*, penei:—I kinohi ua hookumu ke Akua i ka honua. Ma kahakai ua noho oia.

Ua waiho ia aku ka pilimua o ka haiinoa mahope o na haina *lilo, koho*, a me na huaolelo e hoike ana i ke ano hou, penei:—Ua lilo oia i Moi. Ua koho ia oia i Lunahoomalu.

MOKUNA V.

NA HAIANO.

PAUKU 31. Eia na ano okoa i hoike ia ma na haiano.

1. Ka nui, penei:—He manawa loihi. He papa makolukolu.

2. Ka nanaina, penei:—He la maikai oluolu. Ka la ino.

3. Ka helu, penei:— Na kanaka he umi. He mau halekula eha. He ehiku mau moa.

4. Ka hooponopono ana, penei:—Ka mua o ka hale. Ka hiku o ka la.

Ua olelo ia na haiano mahope o na haiinoa, koe nae na haiano helu, a me ka hooponopono, penei:—He leo ikaika. He elima la ke kukakuka pu ana. He mau kamalii nawaliwali naaupo makou.

Ua olelo ia ka pilimua pili kahi, mamua iho o ka haiano ina ua olelo ia ka haiano ma ka lua o ka mamala olelo ano like, penei:—He laau pololei a me *ke* kiekie.

He pono no ke hoomaopopo, a hookaawale i ka haiano *nui* i pili ai i ka nanaina, a me ka *nui* i pili ai i ka helu, penei:—Ua make o Golia he kanaka *nui*. Ua make na kanaka *he nui*.

PAUKU 32. He ekolu na anuu o na haiano, mamuli o ka nui o na ano i olelo ia.

1. Ke anuukumu. Oia no ke ano maoli o ka haiano, penei:—He keiki maikai. He palapala lii-lii, &c.

2. He anuuwaena.—Oia no ka oi aku o ke ano, ina paha ua hookuku ia na mea elua, penei:—He keiki maikai *ae*. He palapala liilii iho. Ua olelo ia ka lua o ke anuu o na haiano ma ka hoohui ana i hope i na huaolelo *ae, aku, iho, iki, &c.*

3. Ke anuu loa.—Oia no ka nui loa o ke ano, ina paha ua hookuku ia na mea ekolu a oi ae paha, penei:—He keiki maikai loa. Ka palapala liilii loa. Ua olelo ia ke kolu o ke anuu, ma ka hoohui ana i hope i na huaolelo *loa, lea.*

PAUKU 33. O na haiano helu maoli, oia no kahi, lua, kolu, &c., me ka hua *a* ma ka helu ana, a me *e* paha mamua iho o ka haiano, penei:—Akahi, alua, akolu, &c. Eha na keiki. Elima mau ilio.

Ua olelo ia na haiano hooponopono ma ka olelo ana i ka pilimua *ka, ke*, me ka *o* mahope iho o ka helu hooponopono, penei:—Ka ha *o* ka la. Ke kolu *o* ka buke.

Ina ua hooponopono ia na mea ma ka puunaue ana i kekahi helu no kela mea keia mea, ua olelo ia *pa* mamua o ka helu, penei:—Pukahi, palua, pahaneri. Pela no ma ka hoohui like ana, ua olelo ia *kokoo* mamua o ka helu no ka hoohui like ana, penei:—Kokoohia, kokoolua, &c.

Aole like na helu kahiko me ko keia wa; aka, mamuli o na *ha* ka helu ana, ma ka wa kahiko, penei:—Akahi ha, he kauna; umi kauna, he kanaha; umi kanaha, he lau; umi lau, he mano; umi mano, he kini; umi kini, he lehu; umi lehu, pau ole i ka helu. Ua olelo ia ke koena he lapuwale ka helu

ana. Ua olelo ia *kaau*, (kanaha,) ma ka helu ana i na i'a, *iako* (kanaha,) no na kapa.

MOKUNA VI.

NA PANIINOA.

PAUKU 34. He eha mau papa o na paniinoa, mamuli o na ano okoa o ko lakou mau oihana, ma na hopunaolelo.

1. Na paniinoa pilikino.
2. " " kuhikuhi.
3. " " kuhi laula.
4. " " ninaninau.

PAUKU 35. O ka oihana o na paniinoa pili kino, oia ka hai okoa ana aku ma keia mau ano ekolu.

1. Ka mea e olelo ana.
2. Ka mea i olelo ia aku.
3. Ka mea i olelo ia.

Ua pani hakahaka keia mau paniinoa i mau haiinoa. Ua kapa ia keia mau papa okoa, ke kino kahi, kino lua, kino kolu, &c.

He mau olelo ano okoa no na Aui a me na helu okoa o na paniinoa pili kino, e like me na haiinoa.

I. Eia na Auikumu no ke paniinoa pili kino, kino kahi, *au*, *wau*, *owau*:

Helu lua kaawale, *maua*.

Helu lua pili, *kaua*.

Helu nui kaawale, *makou*.

Helu nui pili, *kakou*.

Na Auipili: O'u, a'u, ko'u, ka'u, no'u, na'u, ma o'u la, mai o'u la.

Na Auihoopili: *Ia'u, me a'u, e a'u.*

II. Eia na Auikumu o ka paniinoa pili kino, kinolua:

Helu kahi, *oe.*

Helu lua, *olua.*

Helu nui, *oukou.*

Ua hoopokole ia na Auipili, *ou, kou, kau,* penei:—Aole he wahi hihia ou. Aole au e ae i kau. Aole anei he Akua kou?

Eia na Auihoopili helu kahi kino lua, *ia oe, ma ou la, nou, nau.* Penei:—He wahi manao ko'u ia oe. Ma ou la e lanakila ai.

III. Eia na Auikumu o ka paniinoa pili kino, kino kolu:

Helu kahi, *ia, oia.*

Helu lua, *lava.*

Helu nui, *lakou.*

He elua na ano o na Auipili helu kahi, *o ia, a ia, ko ia, ka ia, ona, ana, kana, kona.*

Pela no na Auihoopili helu kahi, *iaia, nona, i ona la, mai ona la, ma ona la.*

Holo aku la ia i Honuaula. oia a me kona poe kanaka. Eha ana hale e kukulu ai. He puolo o ia la. He wahi hale pili kona. E kii hou mai auanei kela i kona mau waiwai. Ua like anei ko oukou manao me ko ia nei? E halawai ia me ka poe i make iaia. Hele mai la lakou i ona la. Haliu aku mai ona aku.

Ua like pu na lolina e pili ana ia *a* a me *o* mamua o na paniinoa, me na lolina no na haiinoa.

Ma ka helu lua o na paniinoa pili kino, ua olelo ia na mea lua wale no.—Halawai maua me ia. (O na mea elua i olelo ia.) I ke ku ana mai o Vane-koua, aole laua i halawai me Kamehameha.

PAUKU 36. O na paniinoa kuhikuhi, oia no *ia, oia, aia, keia, neia, kela* a me *ua* mamua iho, me *nei, la* mahope aku, penei:—He mea hoopunipuni keia me he aihue la. Ke ano o kela. Aole wahi inoino o ia nei. Pehea oe i keia la? O ka wahi a ua *alu* nei. O Moho ka inoa o ua kanaka la. Hoolilo o Aiwola i ua wahi kanaka nei i poo kiekie. Ua olelo ia *ua* no kekahi mea i olelo e ia. Ua olelo mua ia *kela*, ina paha ua olelo ia *keia* mahope:—Ua kaili oia i *kela* mea *keia* mea. Lawe mua mai no kela kanaka keia kanaka i ka waina maikai. (Aole pela ma ka olelo Enelani. Ua olelo ia *this* mamua, a me *that* mahope.)

PAUKU 37. O na paniinoa ninaninau, oia no:—*Wai, ha, hea, hia*, ma na auipili a me na auihoopili. Ma na auikumua, ua olelo mua ia *o*, penei:—Owai ma ka aina? Owai keia? Ua olelo ia, *na, no, ko'u*, ma na auipili e like me na paniinoa e ae. Wahi a wai? Ko wai ka laau? Nowai ka moku? Nawai ka palapala? Nawai ke keiki? Ke ne nei oe ia wai? Ke ne nei oe i ke aha? Haawi ke kapa ia wai? Ia wai ka hewa? Ia wai e hoouna aku ai? Me wai oe i holo ai?

Ua pili *aha* i na hana a me na ano. Mamua o *aha* ua olelo ia na pilimua *he* ma ka auikumu, a me *ke* mahope o na inawaena. Heaha ka'u? Heaha ka lakou? Heaha ia? No ke aha la? I aha?

Ua pili *hia* i ka helu, (*ahia, ehia.*)—Ehia lakou? Ehia ou mau makahiki?

Ua olelo ia *pa*, no ka hoike ana i ka nui pakahi. Pahia na hua kukui? Ua pakahi ka palapala a keia mau keiki. E haawi paumi aku ia lakou. E pa ha mai oe ia makou.

Ua pili *hea* i ka wa, a i kahi i manao ai. Ua olelo ia *hea* ma ke ano haiano mahope o ka haiinoa, penei:—Iloko o ka palapala hea? I ka manawa hea la? He kumu hea ia? He lole hea ia?

Ua hoohui ia o *a, au, i, ina, no, ma, me* me *hea* ma na ninau e pili ana i ka wa.

Ua pili *a* i na ninau o ka wa e hiki mai ana. Ua pili *ina* i na ninau o ka wa i hala. Ahea oe e hele mai ai? (No ka wa e hiki mai ana.) Inahea oe i hele mai ai? (No ka wa i hala.)

Ua hoohui ia *no, ma, au* me *hea*, ma na ninau e pili ana i kahi i olelo ai. Penei:—Hele oe i hea? Nohea mai oe? Mahea mai oe? Auhea ka palapala? *Aia, aia la*, oia no na hainalea kuhikuhi i hoohui mua ia, no ka hookoikoi ana i ka manao. Aia ihea? Aia la ihea o Nakaa? Aia mahea na haumana?

A ua olelo ia na paniinoa pili kino, me ka hainalea *iho*, no ka hoopili loa ana i ka manao.—Ua pahu oia iaia iho. Ua mahiai oia nona iho.

Ua hooikaikaia ka manao ma ka hoopuka ana

i ka huaolelo *hookahi*. Ia wa *hookahi*, ua hiamoe laua.

Ua olelo ia ka mamala olelo, *kela mea keia mea*, ina paha ua olelo ia na mea a pau pakahi. Penei:—E hoihoi aku oukou i kela mea keia mea i kana iho. Ua pakui ia *paha* me ka manao pili laula. Penei:—E kuhikuhi mai oe ia'u i kela hora paha, i keia hora paha.

PAUKU 38. O na paniinoa kuhikuhi laula, oia na na paniinoa e olelo ana i mau mea moakaka ole: *kahi, wahi, kekahi, kauwahi, kakaikahi, hai, e, e ae*. Ua aloha lakou kekahi i kekahi. Ke olelo nei lakou i olelo e. E malama i ka pono o hai. Ua hele lakou he kakaikahi wale no. Ua kakaikahi wale no na wahine o kela ano keia ano. Hiki anei i kekahi hewa ke kala ia ma ka mea e, aole ma ke koko o Kristo? Ua heluhelu oia i mau palapala e ae. Ua noho aku lakou, o Ioane kekahi. He mau puka no ma kauwahi o ko lakou mau kino. He keokeo kekahi, he eleele kekahi.

Aole o *hai* ma ka auikumumu. Ua olelo ia *he* mamua o *wahi, aole ka, na*, koe nae ma kekahi mau olelo he uuku. He wahi ai. Ua hoemi ia ka pili laula o *kekahi* mamua o *kahi*. Eia *kahi* hewa hou. I *kekahi* wa.

Ua olelo ia *kekahi* mahope o ke kumuolelo, no ka hoike ana aku i na mea pili pu, penei:—O oukou anei *kekahi* i makemake e hele pu aku?

Ma ke kamakamailio ana, ua olelo ia o *mea* ma ke kuhikuhi ole ana i ka inoa o ka mea i olelo ia.

Ma ke pai palapala ana, ua pai ia na huapalapala
a e i o u, he mau panihakahaka no na inoa maoli.

PAUKU 39. Ma kekahi mau mamala olelo i hoo-
pili ia kekahi i kekahi, ma ka olelo Enelani, ua loa a
he mau paniinoa pipili, penei:—*who, which, what,*
that. Aole pela ma ka olelo Hawaii.

It is God who makes all things. O ke Akua, oia
no ka mea nana i hana na mea a pau.

Ma ka olelo Hawaii, ua oleloia ka *mea* ma ka
mamala olelo mua, a me *nana* i ka mamala olelo
hope.

Whoever steals shall be punished. O ka mea aihue
e hoopaiia noia.

O ka mea ma keia hopuna olelo Hawaii, oia no
ka mea panai i ka paniinoa pipili laula Enelani.

*Speaking humbly of yourself is what people will
admire in you.* O ka olelo haakena ole ana nou
oia ka kekahi poe i mahalo mai *ai* nou.

Ma keia mau hopuna olelo Hawaii ua hoike ia ka
pipili ana o na mamala olelo ma ka hoailona *ai*.

The booty which they had brought. Ka waiwai pio
a lakou i lawe mai *ai*. O na keiki ana i hanau *ai*
nana.

E noonoo pono i na ano okoa o na mamala olelo
pipili ma keia mau hopuna olelo elua menei:—Ka
mea e hana nei. Ka mea nana e hana nei.

Ke kanaka au i olelo mai ai ia'u. Ke kanaka
au i olelo aku ai. Ka palapala a kakou i heluhelu
ai. Na holoholona a Petero i hoolakalaka ai. Kau
mea i hana ai. Ka mea au i hana ai. Ke keiki

nana i lawe mai nei i ka leta. Ka mea nona keia lio.

Ma ka olelo Enelani: *We whose names appear below.* O makou ka poe nona na inoa malalo iho nei. Ua pili *ana, nei, la,* i ka wa ano; *ai,* i ka wa i hala loa.

MOKUNA VII.

NA HAINA.

PAUKU 40. O na huaolelo ano nui loa ma na hopunaolelo, oia na haina; o lakou no na mea e hai aku ai i ka manao. Nolaila ua kapa ia lakou na haina. Oia no na huaolelo e hai ana.

Elua papa o na haina.

I. Na haina pili.

II. Na haina okoa.

I. Na haina pili, oia no na haina e pili aku ana i ka hana.

Elua no na ano o na haina pili mamuli o na ano okoa ma ka hoike ana 'ku i ka mea hana a me ka mea i hanaia 'ku.

1. Haina pili ia hai, me ka inoa o ka mea hana ma ka auikumu, penei:—Ua hoike mai o Paikuli i kekahi pahi loihi.

2. Haina pili-ia mai, me ka haiinoa o ka mea i hana ia aku ma ka auikumu, penei:—Ua hou ia o Waiiau e Paikuli.

Ua hakuia na haina o keia ano ma ka pakui ana ia mahope iho o ka haina maoli. Ma kekahi mau

haina pili-ia mai, ua hookomoia *h*, *l*, mamua o *ia*:—loohia, kaulia. Ma kekahi no hoi, ua nalo ka *i*, penei:—ikea, lohea.

II. Na haina okoa, oia no na haina e hai wale aku ana i kekahi hana, a i kekahi ano noho paha, me ka hoopili ole ana i ka hana i kekahi mea e ae, penei:—Ua hiamoe o Waiau. Ua holo aku o Paikuli.

PAUKU 41. He mau ouli eono no na haina, oia no na ano okoa o ka hai ana aku i ka hana.

1. Ka Ouli hai.

Oia no ka hai maoli ana i ka hana ma ke ano he oiaio, a me ka ninau ana, a me ka hoole ana, penei:—Ua haiolelo o Kapena. Ua haiolelo anei o Kapena? Aole i haiolelo o Kapena.

2. Ka Ouli kuihe.

Oia no ka hai ana aku i ka hana ma ke ano kanalua, penei:—Mai hele oe i Kaluaopele o make oe. (O na hoailona no keia ouli kuihe oia no, *i*, *ina*, *ke*, *o*.) A *i* ole, e lawe aku au i kou ipukukui, *ke* mihi ole oe.

3. Ka Ouli hiki.

Oia no ka hai ana aku i ka hana hiki, a hiki ole paha, penei:—E hiki anei ia Kapena ke hai-olelo? (Me *hiki* mamua o ka auipili, a o *ke* mamua o ka haina.)

4. Ka Ouli kauoha.

Ma ke kanoha ana, ua hoopuka ia *e* a me *o* paha mamua o ka haina; he mau hoailona laua no ke kena ana; *mai* no ka papa ana, penei:—E Kapena, e hele

mai oe. O hele oe. Mai puka mai iwaho nei. Mai hele aku oe. E hahai mai oe ia'u. E hele oe e hai aku i ke Aupuni o ke Akua.

Ua olelo ia *mai* mamua o kekahi haina, aole no ka papa ana, aka no ka hoike ana aku i ka aneane o ka hana. Mai hina au. Mai make au.

Ua hoohui ia *noho* mamua o ka ouli kauoha, e hooikaika ai. Penei:—E noho ekemu ole. Mai noho a palaka.

Ua olelo ia *ua* ma ke ano kauoha, penei:—Ua oki oe i ka walaau. Ua olelo ia *o* a me *ou* ma na kauoha, penei:—*O* hele oe. *O* hoi oukou i na la ekolu. *Ou* hoi olua. *Ou* haele aku i ka mauna.

Ua pani ka haina pili *ia* no ka ouli kauoha, penei:—Imi ia ko oukou pono. Kahea ia kot moopuna wahine.

5. Ka Ouli kuwale.

Ma ke ano he haiinoa auihoopili, penei:—Ua makemake o Kapena e haiolelo. *E*, oia no ka hoailona o ka ouli kuwale; aka nae, *ke* ka hoailona mahope o *pono* a me *hiki*. Penei:—Aole e hiki ia makou *ke* hoi aku. Aole pono ia makou *ke* hana pela.

6. Ka Ouli panai.

Ma ke ano he haiiano, a haiinoa paha, a haina-lea paha. Penei:—Ka'u hana ana. He kanaka hana. Ia'u e hana ana.

PAUKU 42. He mau wa okoa ekolu no na haina.

1. Ka wa *ano*.

Ke hai aku nei keia i ka hana ma ke ano pili i ka wa ano; *e*, *he*, *ke* mamua o ka haina a me *ana*, *la*,

nei mahope o ka haina, penei:—He nui keia keiki. Ke pale aku nei oia. Ke lawe 'la ia. A komo ia i ka hale e noho ana o Keoki. Malaila makou e kula nei.

2. Ka wa i *hala*. *I*. I ike au i kou mau kanawai.

Eia na hoailona:—*Ua*, ma ke ano olelo hai; *i*, ma ka olelo hoole. *Ua* heluhelu au i kou mau palapala. I kekahi manawa aole hoailona no ka wa i *hala*, penei:—Holo mai la lakou i Honaunau.

No ka wa *hala* loa i ka wa mamua iho ua olelo ia *ua* mamua o ka haina, *e* mahope, penei:—*Ua hoouna e* mai la o Anasa iaia i o Kaiapa la.

3. Ka wa *e hiki mai ana*.

O ka hoailona oia no *e* mamua o ka haina, *ana* mahope. Penei:—*E hiki mai ana* o Iesu. Aole makou e hana ana i kau hana.

PAUKU 43. *Ua* loa keia mau ano okoa o na wa ekolu ma na ouli okoa. Aole i hoololiia na haina e like me na haina ma ka olelo Enelani. *I come*. Ke hele mai nei au. *I came*. *Ua* hele mai nei au. *I count*. Ke helu nei au. *I counted*. *Ua* helu au. *Ua* like a like na haina ma ka olelo Hawaii ma ke kino kahi, kino lua, kino kolu, oiai ma ka olelo Enelani ua hoololiia lakou, penei:—*I come*. Ke hele mai nei au. *Thou comest*. Ke hele mai nei oe. *He comes*. Ke hele mai nei oia.

Ua olelo ia *ana* ma ka wa i *hala* no ka hoike ana aku i ka mau ana o ka hana. Penei:—*Ua mahiia ana ka ai*. *Ua* like keia no hoi me ka mapuna

olelo pipili Enelani,—*ing.* No ko lakou inu ana i ka rama. On account of their *drinking* rum.

Ina paha aole i olelo ia kekahi hoailona, aia ka haina ma ka wa i hala, penei:—Holo aku la o Timoteo.

No ka wa i hala ma na haina pili-ia mai, ua olelo ia *i* mamua, *ia* mahope o ka haina, a hookomoia paha kekahi hainalea mawaena o ka haina a me *ia*. Penei:—I kuaiia; I haawi like ole ia.

PAUKU 44. Eia ma ka olelo Hawaii na huaolelo hoailona *hoo*, *haa*, i hookomo mau ia ma ke ano he hoailona o ka hana pinepine ana, a me ka hana e hooholo ai:—Haa, haahaa; like, hoohalike; lawe, hoolawe; ano, hoano; ike, hoike; ole, hoole. Ua hoopokole ia ka hoailona, a olelo ia *ho* mamua o *i* a me *o*; *hoike*, *hoole*.

No kekahi mau haina he mau ano elua, penei:—Nui, haanui, hoonui.

Ma kekahi mau haina, ua palua ia, penei:—Like, hoohalike; lua, halua, hoohalualua.

Ua hoonui ia hoi ke ano o na haina i na mapunaoleo: lawe, lawelawe, lalawe. Ua hooikaika ia ka manao o ka haina ma keia hoonui ana. Penei:—Pehi, pepehi.

PAUKU 45. He mau hainalea kuhikuhi i hoohei mau ia ma na haina, oia no *mai*, *aku*, *iho*, *a'e*. Ke hoailona nei lakou i ka pili ana o kekahi hana i ka auikumū, penei:—*Mai*, no ke kokoke pili kino, a hiki i ka mea olelo. *Aku*, no ke kaawale mamao a moekahi mai ka mea olelo aku. *Iho*, no ke kaawale

mamao mai luna a i lalo. *A'e*, no ke kaawale mai lalo ae a i luna. Penei:—E hiki mai ana o Iesu. Hoo-lei iho la oia i na moni ilalo. Hea aku la oia ia Esau. Ua hele ae ia i uka. Ua olelo ia *mai, aku, iho, ae*, ma ke ano o ka haina *olelo*, penei:—I aku la, Ua hewa au. I mai la o Iesu, Heaha kau i hele mai nei? Iho mai la ia. I iho la oia, Penei au e hana ai.

Ma na hopunaolelo, ua hoo-hui ia na hainalea *nei* a me *la* me na hoailona e ae no ka hooikaika ana i ka manao e pili ana i kahi o ka hana. Penei:—Hele aku la oia. Kamailio ae la o Kaina. Oia no ka'u e hoopuka aku ai. Eia ka olua e hana mai ai.

Mamua o ka hoailona *la*, ua kalele ia ka mapuna-olelo mamua iho nei.

Ina paha ua olelo ia *ala*, aole keia kalele ma ka mapunaolelo mamua iho nei.

PAUKU 46. Ua hoo-hui ia ka hainalea hoailona *ai* me ka haina, no ka hoike ana aku i ke *kumu, wa, wahi, ano*, o ka mea e hana ana. Penei:—No ka nui o kona ikaika i pakele ai oia. Na koa a Kahe-kili i hoouna mai ai. Imi iho la i mea e pakele ai ke alii.

Ua haule ka *a* mua o keia hainalea, mahope o na huaolelo nona *a* ka hua hope, penei:—*Loaa'i, huna ia'i, hana'i*.

Eia na ano olelo e kaohi ana i keia hainalea *ai*.

1. Na mamala olelo a me na paniinoa ma ka auipili. Penei:—I na mea ana i ike ai.

2. Na mamala olelo pipili e hoike aku ana i ke kumu o ka hana. Penei:—Eia ka mea e ola ai na kanaka.

3. Na mamala olelo pipili e hoike aku ana i ka manawa o ka hana. Penei:—I ka la a makou i hiki mai ai.

4. Ma na mamala olelo me kekahi hainalea mamua o ka haina. Penei:—Malaila oia i ike ai Malaila i ko ai ka olelo a Ieremia ke Kaula i i mai ai.

PAUKU 47. O na huaolelo e hoike aku ana i na mea i hana ia aku mahope o na hainapili, ua kapa ia lakou, *ka hope haina*.

O ka hoailona mamua iho o ka hope haina oia no *i, ia*. Penei: Ua kukulu o Hoapili i keia Halepule. Ua paipai na kumu ia kakou. Ua haule ka hoailona *i* mamua o ka paniinoa *ia*. E holo e ike ia Mokuhaole. E lawe mua oia ia mau Buke.

He olelo Hapa-pake ka olelo ana i ka *auipili* he pani-hakahaka no ka *auikumumu*. Penei:—Ua hele iaia. Iaia hele.

No kela a me keia haina kekahi mau hainalea pili pono, a me kekahi mau inawaena no hoi. *I* a me *e* na inawaena kupono no ka hoike ana i ka hua hope o kekahi hana. E hoike mai i ko'u hopena *i* ike au i kou palupalu ana. E hele mai *e* nana i na hana a Iehova. He kupono ka hoailona *e* no ka manaohoholo. Penei:—Manao oia e hana pela. Pule au i ikaika oe.

MOKUNA. VIII.

NA HAINALEA, HUIPU, INAWAENA, KAULELE A ME NA
HUAOLELO HOAILONA.

PAUKU 48. Ua oleloia na hainalea mahope iho o na haina; ua hookomo ia lakou mawaena o ka haina a me na hoailona, *ana, ia*. Ua ano like ka lakou oihana e pili ana i na haina, na hai-ano, a me na hainalea e ae. Ua kuhihewa *paha* au. E uku maikai ia ana ka mea nana ka waiwai. Ua pau ka noho naaupō ana.

He mau papa okoa eono o na hainalea, e hoike aku ana i

1. Ka manawa—ano, oiai, apopo, &c.
2. Kahi e hana'i—eia, aia, nei, io, malaila, maloko, &c.
3. Na anuu—loa, ike, mau, hikiwawe, akea, &c.
4. Ke ano hana maikai—pololei, &c.
5. Ke kumu—nolaila, no ka mea, &c.
6. Ka ae, ka hoole, ka ninau.—Ae, aole, ahea? inahea? &c.

Ma ka olelo Hawaii, ua hookomo ia mai ka hainalea *ole* i ka hopena o ka olelo mahope o ka huaolelo *nele*. Penei:—Ua nele au i na buke *ole*.

Ua pili pono kekahi mau hainalea i kekahi mau haina, a me kekahi mau hainalea no hoi. Penei:—*Me* ia i noho ai, *pela* ia i make ai. *Ina* i hele mai nei oia, *ina* ua ike. *Ina* i hele ia i ke Kula, *alaila* ua naauao oia.

No kekahi mau hainalea *a, nolaila, oiai, a pela*

aku, ua pili hoi ka oihana o na huipu: *A* ahiahi ae la hele aku la i waho.

No kekahi mau hainalea, he ekolu na anuu, ma ka hoohalikelike ana, e like me na haiano. Penei:—Ua oluolu *iki* oia. Ua heluhelu maikai *loa* oia.

Ua olelo ia *iho* mahope o na paniinoa no ka hooikaika ana i ko lakou ano maoli. Penei:—Ua hele aku oia i kona aina *iho*.

PAUKU 49. He elua mau ano o na huipu.

1. No ka hoonui ana aku i ka olelo e pili ana i ka mea i manao ia. Penei:—Na ke kaikaina o *Keawe a me Kamoku*. He laau pololei *a me* ke kiekie.

Ua olelo ia *a* ma ka hoohui ana i na haina. Penei:—Ua holo ka waa *a* komo i ke awa.

Ua olelo ia *a me* ma ka hoohui ana i na hai-inoa. Penei:—Haawi mai la oia i ka ai *a me* ke kapa.

2. No ke kaupalena ana i ka manao. Penei:—Ua heluhelu maikai oia; *aka nae*, ua nawaliwali kona leo. E lilo oia i mikanele, *ina* paha e ae ana kana wahine. Mai ai oukou o make.

PAUKU 50. He elua mau ano o na inawaena.

1. Na inawaena *kuwale*, oia no *a, o, na, no, i, me, e*. Penei:—Ka oihana *a* ke Kahuna. Halawai ia *me* kekahi kanaka. Mai Hawaii *a* Niihau.

Aole akaka paha ke ano like ole o na mamala olelo me *ma* paha, me *i* paha. Penei:—Ua eha loa kekahi poe *i* keia lealea. Ua eha loa kekahi poe *ma* ia lealea. Ua hele aku oia *i* Honolulu. Ua hele aku oia *ma* Honolulu.

2. Na inawaena i *huiia*, me *o* mamua iho no o na

huaolelo luna, lalo, mua, hope, mawaho, muli, iloko, a pela aku. Penei:—Mahope o kona make ana. Mawaena o na mauna. Hele na keiki iloko o ka wai.

Ua olelo ia no hoi ka inawaena o mahope o ma a me i mamua o na haiinoa pilikino a me na paniinoa pili kino, ina paha ua olelo ia la mahope o ka haiinoa a me ka paniinoa. Penei:—Hele aku la o Iosepa i o laua 'la. Ma o Iesu Kristo la.

Ua olelo ia na inawaena no ka hoomoakaka ana i mau ano pili o na hai-inoa, me na pani-inoa, a no ka haku ana me lakou i mau mamala olelo, no lakou he oihana anolike me ka haiano me ka hainalea. Penei:—Ua noho oia maloko o ka hale. O keia ka Halealii o ka Moi.

PAUKU 51. Ua pili na Kaulele i kekahi ano pihoihoi o ka manao. No ke kaumaha, ua olelo ia, *Auwe!* No ke kanalua, *Ka? Kahaha! Kahuhu!*

No ka hoopolelei ana i kekahi mau hemahema, *mea!* No ka hoohenehene ana, no ka hoomaikai ana, a me na manao e ae, pili na kaulele kupono no kela ano keia ano. Penei:—*Kei ka nani! Hamau! Alia!*

Ua lawelawe kekahi mau haina, a hainalea, na 'haiano no hoi, i ka oihana o ke kaulele no ka manawa. Penei:—*Mai! Maanei! Malaila! Pono! Nana! Maikai!*

PAUKU 52. Ua haule a nalowale ke ano maoli o kekahi mau huaolelo, a lilo lakou i mau Huaolelo Hoailona wale no.

1. No ka helu nui, penei:—*Poe* kanaka, *poe* holoholona, &c. Ua hiki ia kakou ke kapa i keia huaolelo *poe*, he hainoa, me na *kanaka*, *holoholona* he mau haiano i pili ai. Aka nae ua oi aku ka pololei ma ke kapa ana ia *poe*, *mau*, he mau hoailona ia o ka helunui.

2. No na Aui o na haiinoa o ka hoailona no ke Auikumu. *O, a, ko, ka*, oia no na hoailona Auipili; *no, na, i*, no ka Auihoopili.

3. No na wa o na haina. Ka hoailona o ka wa ano, oia no *ke* mamua a me *nei* mahope o ka haina. Penei:—*Ke* hele mai *nei* oia. O na hoailona o ka wa e hiki mai ana oia no *e* mamua, *ana* mahope o ka haina. *E* hele mai *ana* oia.

4. No ka hope haina. He mau hoailona *i, ia*. He pono paha ke kapa i keia *i* he inawaena. Aka hoi, oi aku ka maikai ke kapa aku i keia *i* he hoailona wale no ka hope haina.

5. Eia na Hainalea kuhikuhi ma ke ano he mau hoailona o kokoke paha, ka mamao aku paha, *nei, mai, la, aku, iho, ae*. Penei:—Oia ke kolu o kona holo ana mai. E hoi hou mai ana o Iesu. Hoolei iho la oia i na moni ilalo.

MOKUNA IX.

NO NA HOPUNAOLELO.

PAUKU 53. O ka hopunaolelo, oia no kekahi mau huaolelo i hooponono pololei ia, no ka hoike

akaka ana i kekahi manao pihā kui. He mau mahele elua ma na hopunaolelo a pau loa. 1. Ke Kumuhai. *Subject.* 2. Ka Manaohai. *Predicate.* O ka manao ana, oia no ka hoomaopopo ana i ke ano like, like ole paha o na manao elua, ma ka hohui ana ia laua. O ka oiaio oia no ke ano like o kekahi olelo ma na mea i olelo ia. O ke Kumuhai oia no ka mea ana i pili ai ka manao. O ka Manaohai, oia no ka manao i hoike ia e pili ana i ke Kumuhai, penei:—He nui ka ua. *Ka ua*, oia ke Kumuhai; *he nui*, oia no ka Manaohai.

He huikau paha, he kaukahi paha, ke Kumuhai. Ma keia hopunaolelo “Ua kaulana o Paulo,” o Paulo ke Kumuhai kaukahi. Ma keia hopunaolelo ano e, “Ua kaulana loa ka inoa o Paulo ka lunaolelo.” O ke Kumuhai huikau, oia no ka mamala olelo “ka inoa o Paulo ka lunaolelo.” O kekahi mamala olelo okoa, oia paha ke Kumuhai. Penei:—“O ka hoomana ana i ke Akua, oia no ka haawina pono no na kanaka a pau loa.” O ke Kumuhai maa mau, oia no kekahi haiinoa a paniinoa paha. Ua hoopili ia na olelo e ae i ke Kumuhai, oia hoi na haiinoa, na haiano, na mamala olelo. Mamua o ka inoa o kekahi Kumuhai ma ke auikumumu, ua olelo ia ka hoailona, *o*. Penei:—O ka ekalesia o Kaneohe, ua nawaliwali ia.

He elua na papa o na Manaohai e like me ke Kumuhai. 1. Kaukahi. 2. Huikau. Penei:—Ua kaulana ka inoa o Paulo. Ua lilo ka inoa o Paulo i mea kaulana loa, ma na wahi a pau, ia ao aku, ia ao aku.

PAUKU 55. Ma ka olelo Enelani, ua oleloia ke kumuhai ma ka mua, a me ka manaohai mahope iho: *John read his book.* Eia nae he mau hopunaolelo e hoomaka ana me *it, there, etc.*, no lakou ka manaohai ma ka mua: *It is no easy task to read correctly.* Ma ka olelo Hawaii ua ano okoa ka hoo-ponopono ana: ma ka hapa nui o na hopunaolelo ua oleloia ka manaohai ma ka mua, a me ke kumuhai mahope iho: Ukiuki iho la o Iakoba. Olelo mai la o Labana.

Ina paha he haina pili ia hai ma ka manaohai, e hiki ke mahele hou a hookaawale i ka haina a me ka hope haina, penei:—Pela oia i kipaku ai i ke kanaka. O ka haina oia no *i kipaku ai*: o ka hopehaina oia no *i ke kanaka*. Ina paha ua hoo-huiia kekahi haiinoa e ae me ka hope haina, e pono ke hoopuka aku i ka haiinoa i pakuiia, ma ke aui-pili no hoi, penei:—E lawe aku i kau keiki, i kau pono, ia Isaaka.

PAUKU 56.—He elua na papa o na hopunaolelo mamuli o na ano o na manao (1) Na haimanao:—Ke heluhelu nei o Kalawe. (2) Na ninau:—Ke heluhelu nei anei o Kalawe? (3) Na kauoha:—E Kalawe e, e heluhelu oe i kou buke. (4) Na kahaha:—Mea e ka nani a ko Kalawe heluhelu ana!

He ekolu na papa o na hopunaolelo mamuli o ka hoo-ponopono ana i ka manao. (1) Kaukahi, he manaohai hookahi wale no:—I kinohi hana ke Akua i ka lani a me ka honua. (2) Hui, me na

haimanao elua i hoohuiia i hopunaolelo]hookahi:— Pii aku la ka ohu mai ka honua aku, a hoomau iho la i ka ili a pau o ka aina. (3) Huikau, me na manao i kaupalenaia e na mamalaolelo okoa:—Aohe oiaio e make olua: no ka mea, ua ike no ke Akua, a i ka la e ai ai olua ia mea, e hookaakaia auanei ko olua mau maka; a e like olua me ke Akua i ka ike i ka pono a me ka hewa.

PAUKU 57. Ma na mamalaolelo i hoohuiia i hookahi, e pono no ke malama i ka hooponopono ana i ke kumuhai ma ke ano like. O na kiko koma oia no na hoailona o na mahele okoa o na hopunaolelo: aole lakou he mau mea alakai no ka hookele ana i ka leo ma ka heluhelu ana.

Ina paha ua oleloia ke kumuhai i ka makamua o ka hopunaolelo ua oleloia *ia*, *oia*, ma ka manaohai: O ka honua nei, he mea poepoe no ia. O kona ma'i ana, o kona make no ia.

PAUKU 58. E hiki ke hoololi i na mamalaolelo i pakuiia, a ano e ka manao. Ua hoikeia ka noeau o ka mea kamailio ma kona koho ana i ke ano kuponoloa. Penei:—Ua akaka ka poepoe an ano ka honua. Ua maopopo he poepoe no ka honua. O ka aina kahi a maua e hele ai. O ko maua aina ia e hele aku ai.

He mea hiki ke hoololi i na hopunaolelo mamuli o na ano okoa o ka manao koikoi. (1) Ke *haawi* aku nei au i keia buke ia oe, *I give this to you.* (2) *Owau* ke haawi aku nei i keia ia oe, *I give this to you.* (3) O *keia* ka'u e haawi aku nei ia oe, *I give*

this to you. (4) O *oe* ka mea a'u e haawi aku nei i keia, I give this to *you*. (5) Na'u keia e haawi aku nei ia *oe*, I give this to *you*.

HAWAIIAN MISSION CHILDREN'S SOCIETY
LIBRARY

the to you, (1) D. W. Jones and (2) J. W. Jones
I have given this to you, (1) J. W. Jones and (2) J. W. Jones
and you have given this to you, (1) J. W. Jones and (2) J. W. Jones

HAWAIIAN MISSION CHILDREN'S SOCIETY
LIBRARY

